

NOVIJA ISTRAŽIVANJA O KLOČEVU GLAGOLJAŠU

Možda se ni za jedan drugi glagoljski kodeks ne može reći, da je napredak u njegovu proučavanju tako usko povezan s napretkom slavističke nauke (napose na području klasičnih tema slavistike: identifikacije starocrkvenoslavenskog jezika, prioriteta slavenskih azbuka, rekonstrukcije Ćirilo-Methodijeva knjižnog repertorija i sl.), kao što se to može reći za Kločev glagoljaš. Pojavio se u Kopitarovu izdanju g. 1836., kada je naučna javnost stajala pod jakim dojmovima prvaka slavistike Josefa Dobrovskoga, koji je još g. 1823. u djelu »Cyril und Method der Slawen Apostel« decidirano branio svoje gledište, da je glagoljica čedo XIII stoljeća, a ćirilica da je Ćirilovo pismo. No Kopitar je u uvodnoj raspravi djela »Glagolita Clozianus«, deset godina nakon smrti Dobrovskoga, s Kločevim tekstom u ruci mogao lako operirati protiv naziranja Dobrovskoga i dokazivati, da je Kločev glagoljaš star najmanje koliko i ćirilsko

Ostromirovo evanđelje, prema tomu da je i glagoljsko pismo najmanje toliko staro koliko i ćirilsko. Manje je sretne ruke bio Kopitar prema Dobrovskom u pitanju kolijevke staroga crkvenoslavenskog jezika. Kopitar je naime postavio tezu, da su panonski Slovenci dali Slavenima prvi književni jezik — nasuprot tezi Dobrovskoga, da prvom slavenskom književnom jeziku treba tražiti domovinu u domovini Ćirila i Metodija — pa je stoga uporedo s Kločevim glagoljašem publicirao i tekst Frizinških odlomaka, najstarijeg spomenika slovenskog jezika, kao i nekih drugih mlađih tekstova. S Kopitarom se složio i Fr. Miklošič, kada je g. 1860. publicirao dva novopronađena lista Kločeva glagoljaša.

Kad je Vondrák izdavao tekst Kločeva glagoljaša 1893., bila su već gotovo definitivno riješena spomenuta slavistička pitanja, pa je njegov glavni zadatak bio: što kritičnije izdati i što bolje interpretirati u stvari slabo tradirani tekst, utvrditi mjesto i vrijeme postanja kodeksa i njegova prijedloška, odrediti izvore, srodne tekstove i slično. Vondrák je svoj posao za ono vrijeme majstorski obavio i u uvodnoj studiji došao do rezultata: Kločev glagoljaš je prijepis, nastao na području hrvatskog jezika negdje koncem X ili poč. XI stolj.; matica mu je bio jedan bugarski (makedonski) prijedložak, koji je mogao nastati u Bugarskoj koncem IX ili početkom X stoljeća. I Kopitar i Vondrák su konstatali, da je sadržina fragmenata Kločeva glagoljaša: najprije jedan odlomak homilije sv. Ivana Zlatousta (na Cvjetnicu), zatim bez prekida i bez upozorenja jedan anonimni krnji govor (ili homilija), opet jedna homilija sv. Ivana Zlatousta, jedna sv. Atanzija i jedna sv. Epifanija. I Kopitar i Vondrák donijeli su i poredili grčke izvore sa slavenskim prijevodima, samo se za onaj krnji govor nije mogao naći grčki original, a Vondrák je samo mogao utvrditi, da je već prijedložak Kločeva glagoljaša bio krnj, t. j. da je njegov prepisivač neopazice preskočio sa prvog govora sv. Ivana usred teksta anonimnog govora. Vondrák je ktomu fiksirao i srodne ili paralelne tekstove navedenih homilija u slavenskim rukopisima (osobito u Mihanovićeve ćirilskom homilijaru iz XIII st., koji je u Jugosl. akademiji, i djelomično u Suprasaljskom rukopisu iz XI st.), samo se onom anonimnom govoru nije našla nijedna druga potvrda.

Ma da je jezična analiza Kločeva glagoljaša pokazivala ne samo kroatizme i bugarizme, nego i moravizme i pojedine izraze, koji se javljaju samo u najstarijim staroslavenskim spomenicima, ipak se Vondrák nije usudio prebaciti maticu Kločevih fragmenata u moravsko doba slavenske pismenosti. Tada se naime još držalo, da u okvir ćirilometodske prevodilačke djelatnosti nisu ulazili prijevodi homilija. Ipak je Vondrák anonimni govor držao izvornim slavenskim govorom, ali ga je pripisivao Klimentu Ohridskom. Isto je gledište branio Vondrák i kasnije u djelu »Studie z oboru csl. písemnictví«, Prag 1903. Otprilike na istom gledištu o Kločevu glagoljašu ostajao je još g. 1940. (točnije 1938., kad je pisao) i *St. Kuljbakin* u svojim »Leksičkim studijama« (Glas SAN 182), tvrdeći da su te homilije prevedene u doba »makedonske (Klimentove) škole«, premda je konstatalo, da se jezik homilija Kločeva glagoljaša podudara »u leksičkom a i u gramatičkom pogledu sa jezikom najstarijih jevan-

đelskih tekstova: tako zvani moravizmi ili panonizmi i arhaizmi javljaju se u Kločevu zborniku na svakom koraku».

Ipak je počelo polako prodirati shvaćanje, da je Kločev glagoljaš morao nastati već u moravskom periodu, t. j. da mora ići u književni repertorij Ćirila i Metodija. To je počeo isticati prof. *Rajko Nahtigal* već davno, još od školske godine 1914/15., ali samo u svojim neobjelodanim predavanjima. On je već tada učio, da u Kločevu glagoljašu treba gledati dio »otbčbskih« knjiga, o kojima je riječ u *Životu Metodijevu* (ŽM) 15. U svojim *Starocerkvenoslovanskim študijama* (Ljubljana 1936) Nahtigal je s tom mišlju izišao u javnost bazirajući je naročito na kontekstu onoga izvornoga govora u Kločevu glagoljašu te zaključujući, da je sadržina toga govora »umljiva le s stališća staromoravskih razmer«. Isto tako je i *N. van Wijk* u svojim posljednjim radovima o problemu Metodijeva Paterika zastupao mišljenje, da je prijedložak Kločeva glagoljaša svakako nastao u moravsko doba (Südost-Forschungen VI, Leipzig 1941).

Pri takvoj situaciji u nauci podvrgao je potankoj analizi tekst Kločeva glagoljaša, osobito njegov originalni (krnji) govor, poznati specijalista u ćirilometodskim pitanjima profesor *Fr. Grivec* u studiji *Clozov-Kopitarjev glagolit v slovenski književnosti in zgodovini*, Razprave I (Ljubljana 1943). Polazeći sa rezultata filološke metode o sigurno moravskim (ili panonskim) jezičnim elementima, osobito nekim posebnim izrazima kao što je *potbǫga*, *mǫdlostb*, *kǫmotra* i sl., Grivec je nadovezao oštroumnu analizu stila, teološke terminologije i uopće idejnih kompleksa, a osobito konkretnu analizu sadržaja poređujući ga s poznatim činjenicama i izričito ćirilometodskim učenjem iz autentične tradicije, kao što su osobito ŽK i ŽM. Paralelno s time Grivec je dao tekst originalnoga govora u ćirilskoj transliteraciji te njegov slovenski i latinski prijevod. Potanjom stvarnom i jezičnom analizom uspio je rekonstruirati ili objasniti mnoga tamna ili slabo tradirana mjesta izvora, pri čemu se ističu mjesta, u kojima je autor prepoznao dotad neutvrđene biblijske citate. Tako je rekonstruirao sam krnji početak govora jednim citatom iz Knjige mudrosti I, 1, ma da mu je ostao samo konac *emō* (src-em). Ostale detalje kritike teksta ne možemo ovdje ponavljati.

Sve daljnje razlaganje prof. Grivca ima za cilj: pronaći autora anonimnog govora i povezati ga s počecima slovenske književnosti i sa slovenskom poviješću. Kako se na bazi jezičnih moravsko-panonskih elemenata nije žacao prebaciti postanje matice Kločeva glagoljaša u moravsko razdoblje, tako je analizom stila, terminologije i stvarne sadržine anonimnog govora mogao ustvrditi, da autor toga govora nije mogao biti Kliment, kako je to dokazivao Vondrák. Govor je jedar, odlučan i autoritativan, ne nasljeđuje rastegnute grčke govore, efektno povezuje i slobodno barata biblijskim mjestima u konkretnoj primjeni. Grivec utvrđuje određenu simboliku i koncepcije, koje povezuju ovaj govor s tekstom ŽK i ŽM, i isto tako utvrđuje pojedinosti iz historijskog okvira ovoga govora, koje se najbolje poklapaju sa zbivanjem u Moravskoj i Panoniji Metodijeva vremena. Zatim je pokušao da na osnovi poznatih izvora izdiferencira Metodijev karakter, ideologiju i stil, koji se u po-

redbi sa stilom Metodijevih učenika, posebno Klimenta, odlikuje krepkoćom izraza, odlučnošću i autoritativnošću; snažne osude raskalašenog života velikaša, poganske ženidbene običaje, posebno osude ženidbe u duhovnom (kumovskom) rodbinstvu, koje se ističu u anonimnom govoru, povezac je s onim, što ŽM 11 i ŽK 15 pričaju o Ćirilovu i Metodijevu nastupu, naročito prema knezu Svatopluku. Iz svega slijedila je kruna Grivčeve analize, da je autor toga anonimnog govora — Metodije: »Vsa zgodovinska zveza in oblika govora pričata, da ga je mogel tako govoriti le Metod. Kateri koli izmed učencev bi ga mogel govoriti le po Metodovem naročilu in navodilu.«

Analizu Metodijevih teoloških koncepcija i terminologije kao i historijske pozadine anonimnoga govora prof. Grivec je usko povezao s Frizinškim odlomcima, osobito II-im, koji sadržava poticaj na ispovijed. Nastavljajući Kopitarova nastojanja u tom pravcu, pisac je proveo veoma suptilnu analizu pojedinih pojmova i termina istočne teologije, da bi dokazao idejnu i terminološku povezanost između ovog odlomka (najstarijeg dokumenta slovenskog jezika) i Kločeva glagoljaša, t. j. da bi dokazao, da II. Frizinški odlomak ide svakako pod Metodijevo duhovno očinstvo. Tako se na pr. mnogo zadržao na koncepciji Ivana Zlatousta o duševnoj lijenosti, koja je uzrok svima grijesima. U Kločevu glagoljašu taj se pojam naziva moravizmom *mōdlostb*, ali se u našem izvoru diferenciraju i srodni teološki pojmovi *unynie* i *lēnostb* (za lat. *acedia* i *pigritia*), dok se u kasnijih pisaca javlja samo izraz *lēnostb*. Duhovnoj lijenosti suprotstavljaju se snažni izrazi vojničkog karaktera o mučeništvu, koji se javljaju u oba spomenika. Na osnovi ovakvih zajedničkih idejnih mjesta autor ne samo da povezuje Frizinške odlomke s anonimnim govorom i osnovnim mislima u ŽK i ŽM, nego uzima, da hipotezu o Metodijevu autorstvu anonimnoga govora baš pojačava i objašnjava ta srodnost.

U posljednjem poglavlju prof. Grivec izravno povezuje anonimni govor Kločeva glagoljaša sa slovenskom poviješću. Pritom, naravno, misli na Koceljevu kneževinu. Autor upozorava na energičan stav Metodijev, što ga je — sudeći po izvorima — bio zauzeo prema knezu Svatopluku, koji je nekršćanski živio, tako da ga je Metodije čak izopćio; ali još više ističe ona mjesta iz izvora po kojima je panonski knez Kocelj prikazan kao idealni svjetovni vladar, koji prima sugestije i opomene svojega duhovnog pastira i kao zaštitnik crkve provodi ih u djelo. Idejna mjesta, koja stavljaju anonimni govor Kločeva glagoljaša u povijesni okvir Koceljeve vladavine, jesu autoritativno isticanje straha božjega, kojemu moraju biti podvrgnuti vladari, i naročito naglašavanje dosljednog provođenja kršćanskog braka i obiteljskog života. O prvom momentu pripovijeda Klimentova legenda, da je Metodije stalno opominjao kneza Kocelja na strah božji, a o drugom se znade, da je Kocelj g. 871. ili 872. za vrijeme Metodijeve prisilne odsutnosti dva puta pismom tražio od samoga pape uputu, kako da postupa u slučajevima bračnih razmirica, što pokazuje, da je Kocelj savjesno vršio Metodijeve opomene. U ŽK 15 se izričito veli u pohvalu Ćirilova zauzimanja za kršćanski obiteljski život, da su prijašnji misionari, protivnici slavenskoga bogoslužja, zanezarili braniti bezbožne ženidbe. To su ujedno novi dokazi za Metodijevo

autorstvo anonimnoga govora. Tako se osobni pečat solunske braće utvrđuje na kolu spomenika, a to su legende ŽK i ŽM, srž ispovjednog pouka u Sinajskom euhologiju i II. Frizinškom spomeniku, a posebno na izvornom govoru Kločeva glagoljaša. Po Grivčevu mišljenju, baš su panonski Slaveni u odsudnom času, kad je za vrijeme Metodijeva tamnovanja čitavo djelo svete Braće bilo stavljeno na kocku, na svojim leđima spasili slavensku crkvu. Vjerojatno je, po Grivcu, da je ovdje u Panoniji napisan i ŽK, pa stoga sudi (kao i Kopitar), da počeci slovenske književnosti imaju vremensku prednost pred susjednim Slavenima.

Francuski slavist *André Vaillant* bavio se istodobno problemom anonimnoga govora Kločeva glagoljaša i ne znajući za Grivčeve rezultate — bilo je to naime u vrijeme II. svjetskog rata — i došao nešto drugačijom metodom do sličnoga rezultata. On je svoju raspravu »Une homélie de Méthode«, što ju je završio u oktobru 1946., publicirao u »Revue des études Slaves«, T. XXIII (str. 34—37) g. 1947. Najprije je izvršio vrlo zanimljiv pokušaj (»la tentative hasardeuse«, kako sam kaže), da uspostavi pokvareni tekst govora, pri čem su mu poslužili kao uporište biblijski citati ili biblijski izrazi i analogije, s kojima je mogao poređivati grčki biblijski tekst; zatim je takav tekst preveo na francuski jezik. Za rekonstrukciju Vaillantovu je uopće poslužila grčka frazeologija, jer je on ostao uvjeren, da je anonimni govor — ma da mu izvor ne valja tražiti u Ivana Zlatousta — ipak preveden s grčkoga (kao i ŽM). U daljnjoj analizi autor upozorava na momente, koji govore za to, da je original anonimnoga govora mlađi, a za to govori osobito oštra osuda ženidbe u duhovnom rodbinstvu, koju je prvi proglasio koncil u Trullu g. 692. Na tom momentu pisac je izveo čitavo daljnje zaključivanje: autor anonimnoga govora cilja na konkretne slučajeve, o kojima govori ŽM 11. Prema tome sve govori za moravski ambijent, u kojem je knez (Svatopluk), koji stavlja svoje prijatelje iznad božjega zakona u ženidbenim stvarima, a osoba, koja je tako autoritativno pisala, jest sam sv. Metodije. Govor je dakle upravo optužba protiv naopakog života na Svatoplukovu dvoru. Da ga je Metodije napisao na grčkom jeziku, govori činjenica, što se neka teška mjesta u govoru mogu rastumačiti samo na temelju suponiranoga grčkoga originala.

Na Grivčeve i Vaillantove rezultate nadovezao je češki slavist *J. Vašica* u članku »Anonymní homilie v rukopise Clozove« u Časopisu pro moderní filologii 33 (1949—50) str. 6—9. On je prihvatio njihove sudove u pogledu Metodijeva autorstva anonimnoga govora, a ujedno je ocijenio prijedloge obojice autora o čitanju i shvaćanju nejasnih mjesta dodajući i sam nekoliko tumačenja teških mjesta. Napokon on je za cijelu stvar pridonio novu potkrepu poređenjem anonimnoga govora s tekstem staroslavenskog spisa »Zakon sudnyj«, utvrdivši u njima zajedničku terminologiju, pa i takvih riječi, koje dolaze samo u ova dva izvora (na pr. beštinica), a konačno i oštru osudu ženidbe među duhovnim srodstvom (kumovima). Dakle je i »Zakon sudnyj« nastao u velikomoravsko doba kao sastavni dio Metodijeva nomokanona, pa je tako dokazivanje, da je anonimni govor sastavio Metodije, dobilo novu potvrdu.

Na Vaillantov i Vašičin članak osvrnuo se sam *F. Grivec* člankom *O teških mestih v Clozovem glagolitu* (Razprave SAZU, Razred za filološke in literarne vede, I, Ljubljana 1950., 61—65). On trijezno ocjenjuje njihove prijedloge za čitanje, rekonstrukciju i tumačenje pojedinih teških mjesta u Kločevu glagoljašu, posebno u anonimnom govoru, te sada daje pravo jednomu, a sada drugomu priznajući i za sebe, da katkada nije dobro pogodio. No s Vaillantom nije se nikako složio u tumačenju helenizama. Grivec ostaje kod svoje tvrdnje, da je Metodije ovaj govor pisao na slavenskom jeziku, a ne na grčkom, jer da ga je pisao za Slavene, a helenizmi da se mogu tumačiti onako kao i u drugim staroslavenskim spisima (na pr. u ŽK i ŽM), dakle utjecajem grčke kulture pisaca. Osim toga Grivec s pravom upozorava, da se ne smije previše graditi na samom stilu, dok još pokvareni tekst nije posve rekonstruiran, a k tomu da govor jamačno i nije bio isprva potanko zapisan, nego tek površno. Grivec zabacuje i Vaillantovo mišljenje, da je anonimni govor ušao u Kločev zbornik homilija prevedenih s grčkoga zbog toga, što je njegov sadržaj srodan s evanđeljem istočne crkve na Veliki torak. Vaillant je naime mislio, da je Kločev glagoljaš sadržavao samo homilije za Veliki tjedan, a Grivec na temelju numeracije jednog kvaterna Kločeva glagoljaša (poput Kopitara i Vondráka) vjeruje, da je prvotno kodeks mogao imati do 500 listova i da je prema tome sadržavao govore za sve liturgijske potrebe u godini.

Zbog potpunosti potrebno je spomenuti, da je *F. Grivec* rekapitulirao rezultate svojih istraživanja u članku *Duo sermones s. Methodii Thesalonicensis* (*Orientalia christiana periodica* XVI, Rim 1950, 440—448). Govor je o II. Frizinškom odlomku (poticaju na pokoru), i o anonimnom govoru Kločeva glagoljaša. U oba se govora nalaze tragovi teologije grčkih otaca kao i sv. Ćirila i Metodija, ali autor za *Frizinški* odl. kaže, da je tek u širem smislu riječi Metodijev. Ujedno pisac daje svoj prijevod jednoga i drugoga teksta na latinskom jeziku popraćen s bilješkama, u kojima se pojedina mjesta objašnjavaju i povezuju s teološkim pojmovima istočne crkve i samog sv. Metodija.

U sklopu problematike oko Kločeva Glagoljaša u posljednje se vrijeme rješava i mnogo diskutirano pitanje t. zv. Metodijeva paterika. Izraz *Otbčbsky kniggy* u ŽM 15 ostavio je naime otvoreno pitanje, radi li se o životima ili o homilijama svetih otaca. Činjenica, što se matica Kločeva glagoljaša po jezičnim i stvarnim okolnostima morala prebaciti u moravsko razdoblje, i što se njegovi tekstovi (osim anonimnoga govora) nalaze i u Mihanovićeveu homilijaru i u Suprasaljskom zborniku, prinudila je istraživače na misao, da bi se i u Kločevu glagoljašu i u Mihanovićeveu homilijaru i u Suprasaljskom zborniku imali gledati dijelovi *otbčbskih* knjiga, koji bi imali da zajedno s još po kojim tekstom posluže kao osnova za uspostavu prvotnoga teksta Metodijevih *otbčbskih* knjiga. Tu je misao, kao što je rečeno, podržavao prof. R. Nahtigal u svojim predavanjima još od g. 1914/15. Prof. Grivec ju je s većom ili manjom sigurnošću izricao u više navrata, a naročito u raspravi »Clozov-Kopitarjev glagolit«, o kojoj smo već govorili. No konačno je to pitanje proanalizirao prof. Nahtigal u raspravi »Otbčbsky kniggy« (Razprave SAZU, I, 2—24).

Pošto je kritički rekapitulirao svu važniju literaturu o tom pitanju počevši od Gorskoga g. 1843. pa do N. van Wijka, koji je u mnoštvu rasprava do Drugoga svjetskoga rata izgradio mišljenje, da su Metodijeve Otčb'ske knjige prijevod grčke zbirke *Ἀνδρῶν ἀγίων βιβλος* t. j. mudre izreke svetih otaca), Nahtigal je zaključio, da tražena Metodijeva knjiga nije mogla biti namijenjena monasima, jer da ih u to vrijeme među Metodijevim učenicima nije ni bilo. Prije je bila slavenskoj crkvi potrebna takva otčb'ska knjiga, koja je mogla poslužiti i u samom bogoslužju, a to je knjiga homilija svetih otaca. Najpotpuniji tip takvoga homilijara nalazio bi se u Mihanovićevu homilijaru i, djelomično, u Kločevu glagoljašu i u Suprasalskom zborniku (koji čuva trag glagoljskog prijedloška). Jezične i poneke stvarne razlike između tekstova traže objašnjenje t. j. konstatiranje, koji su elementi prvotni, kako bi se donekle uspostavio prototip knjige, kojoj su ova tri kasnija spomenika tek nepotpuni i izmijenjeni odrazi. No prof. Nahtigal se ogradio od daljnje istraživanja u tom pravcu, jer da taj posao nije moguće izvršiti u Ljubljani. Za hrvatsku je nauku od posebnog interesa činjenica, da i u staroj hrvatskoglagoljskoj književnosti ima legenda, koje idu ili mogu ići u sklop staroslavenskih kodeksa homilija i legenda. Zasada je proučena legenda o 40 mučenika (iz rukopisa 13. stoljeća), koja se nalazi i u Suprasalskom zborniku i u Mihanovićevu homilijaru, ali pokazuje varijante s većom starinom nego u Suprasalskom¹, dok ostale legende (na pr. Kondrata, Tekle i dr.), koje se nalaze i u staroruskom, čekaju svoje obradbe. Što se tiče anonimnog govora u Kločevu glagoljašu, Nahtigal izražava svoje posve mašnje slaganje s Grivčevim zaključcima, da mu je autor Metodije, te se ponovno poziva i na izraz *potb'pēga*, i na obraćanje vladikama i na historijski ambijenat, koji upućuje samo na Moravsku, a nikako na kasnije prilike u Bugarskoj. To je i razlog, što se Metodijev govor nije očuvao u kasnijim tekstovima tipa otčb'skih knjiga iz balkanskih zemalja, jer nije odgovarao prilikama u Bugarskoj.

Prikazao sam posljednje rezultate nauke o Kločevu glagoljašu redom, kako su uzastopnim naporom pojedinaca bili formulirani. Ti su napori bili filološke i teološke prirode, dok s paleografske strane nismo imali poslije Vondrákove analize uz izdanje (1893) nikakve studije, koja bi obuhvatila i analizu pisma ovoga spomenika i širu poredbenu problematiku ranog razvitka glagoljice u Hrvata. Poslije Vondráka kraću paleografsku analizu Kločeva glagoljaša nalazimo jedino u priručnicima glagoljske paleografije, a to je Jagićeva (u kolekciji *Enciklopedija slavjanskoj filologiji*, v. 3) od g. 1911. i Vajsova (Rukovět hlaholské paleografie) od g. 1932. Ocjene, što su se pojavile uz Vajsovu paleografiju (od kojih je najstvarnija bila Kuljbakinova u Slaviji XIII) nisu na slici ništa izmijenile.

Međutim, kako je Kločev glagoljaš najstariji glagoljski kodeks sa hrvatskog jezičnog područja (o čem svjedoči njegova fonetika), a paleografski se ne razlikuje bitno od pisma Zografskog i Marijinskog evađelja,

¹ Isp. S. Ivšić, Ostaci staroslavenskih prijevoda u hrvatskoj glagoljskoj književnosti. Hrvatski glagoljski fragment »Mučenja 40 mučenika« iz 13. vijeka (Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925., 450).

potrebno je savjesno razraditi misao, što ju je izrazio Vondrák u »Glagolita Clozův« 27, da već u Kločevu glagoljašu možemo vidjeti »první slabé stopy« hrvatske glagoljice i da »se zdá, jakoby pozdější její zvlášt-
nosti zde ještě jako v embriju dřímali«. To je potrebno i zbog toga, jer je Jagić (str. 126) stavio u pitanje Vondrákovo mišljenje, da je zametak uglatosti u Kločevu glagoljašu u vezi s paleografskom sredinom, gdje je spomenik nastao. Za takve studije imamo danas već dovoljno kom-
parativnog materijala u spomenicima, čak i takvima, koji idu paleo-
grafski ispred Baščanske ploče i Bečkih listića, a to su i plominski, i valunski i krčki natpis.² Možda će se već moći rekonstruirati najsta-
rije grafijsko diferenciranje glagoljice na našem terenu i bolje fiksirati
odnos između hrvatske te moravskih i makedonskih tradicija u paleo-
grafskom i stvarnom pogledu. Još nije dovoljno raščišćen problem para-
lelnog razvitka uglatih oblika u hrvatskim i kasnijim makedonskim
spomenicima (kao što je na pr. Sinajski psaltir). Za nas Hrvate nije
pohvalno, što su se s tim u prvom redu hrvatskim naučnim problemima
dosad bavili samo drugi (slavenski i neslavenski) učenjaci.

Vj. Štefanić